

УДК 334.012.8-045.45(477)

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2019-4-35>

Ліхота О.В.

викладач кафедри Економіки та менеджменту
Донецький інститут ПрАТ
«ВНЗ Міжрегіональна Академія Управління Персоналом»
м. Краматорськ, Україна

Likhota Oleksandr

Teacher of Economics and Management Department
Donetsk Institute of Private Joint-Stock Company
“Higher education institution “Interregional Academy of Personnel Management”

ІНСТИТУЦІЙНИЙ БАЗИС ДІАГНОСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

INSTITUTIONAL BASIS OF DIAGNOSTIC RESEARCHES OF FUNCTIONING OF ECONOMIC SYSTEMS

В роботі розглянуто методи врахування дисбалансів в процесі розвитку вертикально інтегрованих компаній. Показано, що комплексне вирішення даної проблеми потребує розробки діагностичного підходу і відповідного аналітичного інструментарію оцінки адаптивності та збалансованості процесу економічного розвитку.

Ключові слова: управлінням розвитком підприємства, економічні системи, вертикально інтегровані компанії, індикатор розвитку, економічний аналіз, діагноз, діагностика дисбалансу.

В работе рассмотрены методы учета дисбалансов в процессе развития вертикально интегрированных компаний. Показано, что комплексное решение данной проблемы требует разработки диагностического подхода и соответствующего аналитического инструментария оценки адаптивности и сбалансированности процесса экономического развития.

Ключевые слова: управлением развитием предприятия, экономические системы, вертикально интегрированные компании, индикатор развития, экономический анализ, диагноз, диагностика дисбаланса.

The paper considers methods of taking into account imbalances in the development of vertically integrated companies. It is shown that a comprehensive solution to this problem requires the development of a diagnostic approach and appropriate analytical tools to assess the adaptability and balance of the economic development process.

Keywords: enterprise development management, economic systems, vertically integrated companies, development indicator, economic analysis, diagnosis, imbalance diagnosis.

Актуальність теми дослідження пов'язана з тим, що в сучасних кризових економічних реаліях України управлінням розвитком підприємства вимагає акцентування уваги дослідників на параметрах, показниках і характеристиках дисбалансу. Виходячи з цього, значущість збалансованості зростає в умовах динамічного, складного, непередбачуваного середовища, коли проявляються відмінності цілей, які виражають організаційні та економічні сторони стійкого функціонування. Особливу перспективність і важливість проблематика виявлення дисбалансу розвитку і його діагностики отримує в умовах формування інтегрованих структур.

Аналіз публікацій показує, що даній проблемі проблематики розвитку підприємств значна увага була приділена в працях А.А. Пилипенко, І.В. Ярошенко, Р. Каплан, Д. Нортон, Н. Олве, К. Хьюберт, П. Нівен, М. Браун. Напротивагу їм, національні дослідники у галузі стратегічного управління – В. Пономаренко, О. Пушкар, С. Авдашева, В. Горбатов, О. Кизим, Я. Паппе, Л. Чепурда досі приділяють ще

не достатньо уваги вивченню саме стратегічних систем вимірювання дисбалансів, тому ці питання потребують подальшого дослідження.

Метою роботи є дослідження особливостей інституційного базису діагностичних досліджень функціонування економічних систем.

Викладення матеріалів дослідження необхідно розпочати з того, що багатовекторність, невизначеність розвитку економічних систем визначає склад зовнішніх і внутрішніх зацікавлених сторін та викликає дисбаланс їх підсистем (дивізіонів). Цей фактор впливає на процес збереження або досягнення стійкого розвитку інтегрованої корпоративної структури в цілому. Вертикально інтегровані промислові компанії більшою мірою схильні до впливу зовнішнього середовища оскільки працюють в комплексі ринків, сегментів, суміжних галузей, розміщують акції та інтегруються у світові економічні процеси швидшими темпами, ніж їх конкуренти.

В сучасних умовах необхідно враховувати дисбаланси не лише внутрішніх, але й зовнішніх ці-

лей постачальників, споживачів, держави, інвесторів і багатьох інших, що визначають в сукупності стійкий розвиток національної економіки в цілому. Вертикально інтегровані компанії являють собою комплекс різнопрофільних підприємств, діяльність яких спрямована на реалізацію повного циклу виробництва за багаторівневою схемою. Наприклад, для вуглевидобувних підприємств це можуть бути компанії, з виробництва електроенергії або металопрокату. Вугільні шахти, що входять до інтегрованих компаній, виступають у ролі постачальників сировини (вугілля), яку використовують у подальшому циклі виробництва. Рентабельність роботи даних вуглевидобувних підприємств повністю залежить від собівартості кінцевого продукту та кон'юнктури на відповідному ринку.

Таким чином, процес розвитку вертикально інтегрованих компаній повинен враховувати чинники і проблеми росту окремих галузей, підприємства які входять до складу компаній, перерозподіляти ресурси і інтереси на внутрішні підсистеми з тим, щоб забезпечити максимально позитивні результати роботи компанії в цілому.

В таких умовах виникає проблема формування системи локальних показників комплексних характеристик в розрізі основних підсистем (видобуток вугілля, генерація і дистрибуція електроенергії тощо), основне завдання яких сформувати інтегральну оцінку рівня дисбалансу розвитку, виявити причини втрат і можливих ризиків від росту дисбалансу розвитку під впливом зовнішньої негативної динаміки.

Вирішити таке комплексне завдання можна виключно шляхом розробки діагностичного підходу і відповідного аналітичного інструментарію оцінки адаптивності і збалансованості процесу розвитку вертикально інтегрованої компанії. Як вважають представники харківської наукової школи дослідження проблематики розвитку підприємств А.А. Пилипенко, І.В. Ярошенко, зазначені вище проблеми мають декілька шляхів вирішення. Один із них, це розробка та впровадження систем показників, орієнтованих на розкриття таких аспектів, які мають суттєвий вплив на розвиток та функціонування інтегрованої структури бізнесу (ІСБ) та є вбудованими в системи управління ними [1, с. 24].

Найбільш поширеними в даному випадку є розробки зарубіжних авторів, лдо числа яких відносяться: Р. Каплан, Д. Нортон, Н. Олве, К. Хьюберт, П. Нівен, М. Браун. Проте, вони не враховують таких національних особливостей господарювання, як негативна динаміка макроекономічного впливу, низький ступінь ефективності взаємодії та координації у внутрішніх підсистемах, умови та характеристики рівня дисбалансів розвитку. Навіть розроблені останнім часом системи спостереження Е. Ананькіна та Д. Хана охоплюють, здебільшого, лише поточні аспекти управління ієрархічними структурами, що керуються централізовано.

Таким чином, діагностичний підхід до формування механізму вимірювання збалансованості процесу розвитку враховує проблеми функціонування та умови розвитку вертикально інтегрованих компаній, які функціонують у промисловості, дотепер не одержав

достатнього науково-теоретичного й практичного обґрунтування. Це й зумовило доцільність формування понятійного апарату діагностичних досліджень дисбалансу розвитку підприємств.

Для проведення діагностики необхідна система взаємопов'язаних вимірювачів, в якості яких виступають відповідні індикатори, і всебічна достовірна інформація про їх величину та тенденції зміни, а одним з основних завдань є завдання кількісного визначення процесу розвитку.

У якості показників оцінки розвитку економічної системи пропонується використовувати «індикатори розвитку» – показники, які дозволяють судити про стан або зміну економічних, соціальних або екологічних змінних в процесі розвитку системи. Індикатор (лат. indicator – показник) – прилад, пристрій, інформаційна система, речовина, об'єкт, що відображає зміни будь-якого параметра контрольованого процесу або стану об'єкта в формі, найбільш зручною для безпосереднього сприйняття будь-яким способом, який легко інтерпретується. Так, на думку Т. Алексєєвої, індикатор як комплексний показник, що характеризує стан певного процесу [2, с. 18]. На думку Є. Харченко, індикатор – це інтегральний показник, який кількісно визначає якісні характеристики тієї чи іншої події, процесу, явища [3, с. 64]. Як в першому, так і в другому випадках мова йде тільки про комплексні індикатори і не враховує приватні; отожнюються індикатори з показниками. Подібне ж отождоження індикаторів з критеріями і показниками є неприпустимим.

Індикатор розвитку – показник, виведений з первинних даних, які зазвичай можна використовувати для інтерпретації змін. За його допомогою можна отримати інформацію про стан або зміну економічної, соціальної, технологічної, фінансової або екологічної складової розвитку системи. Первинною метою застосування системи індикаторів є здійснення своєчасного оцінювання ситуації, події або явища, для забезпечення достовірного прогнозування та оперативної розробки шляхів їх вирішення. На сьогоднішній день, відсутні обґрунтовані кількісні критерії, що дозволяють вимірювати ступінь стійкості розвитку держав, окремих регіонів і суб'єктів господарювання.

Індикатори розвитку підприємства, з одного боку, повинні давати кількісну характеристику досягнення цілей розвитку, з іншого – повинні використовуватися для узагальненого визначення та уточнення ключових аспектів стійкості розвитку. За допомогою індикаторів можна оцінити рівень розвитку підприємства, спрогнозувати його майбутній стан (економічний, технологічний, фінансовий тощо). На даний момент існує кілька варіантів розрахунку індикаторів (вимірювачів) розвитку – показників, що виводяться з накопичених знань, які можна використовувати для інтерпретації змін, що дозволяють судити про стан або зміну економічної, соціальної або іншої змінної розвитку підприємства чи системи.

Основою цих розрахунків є два підходи:

1. побудова узагальненого індикатора, заснованого на кількох індикаторах більш низького рівня (через низку статистичних, методологічних проблем,

а також складності розрахунку загально визнаного інтегрованого індикатора розвитку такого індикатора розвитку системи поки не існує);

2. побудова системи індикаторів: цей підхід більш поширений і базується на побудові системи показників, які можуть відображати окремі аспекти розвитку економічної системи.

Узагальнюючи вище наведені визначення, можна зробити висновок, що:

- індикатори розвитку системи характеризують, власне, процес розвитку, а саме зміну стану системи;

- індикатори – рушійна сила, з їх допомогою можна оцінити наслідки прийнятих рішень, вони характеризують зміну параметрів економічних і структурних пропорцій;

- індикатори визначають можливості впливу на процес розвитку підприємства, тобто характеризують параметри відтворювальних пропорцій, управління якими може здійснюватися на рівні підприємства.

Для діагностики дисбалансів розвитку інтегрованої структури пропонується певний набір індикаторів розвитку, які дозволяють прийняти рішення про необхідність змін, а згодом – оцінити ефективність проведених змін. В свою чергу індикатори розвитку підприємств енергетичного профілю повинні включати всі основні групи показників діяльності господарюючого суб'єкту: результати виробництва та реалізації продукції, розмір та ефективність потенціалу підприємства, показники його фінансового стану, рівень розвитку персоналу тощо. При цьому в економічній літературі не спостерігається єдності думок відносно предметної характеристики діагностики як елементу управління, спрямованого на виявлення дисбалансів. Проте можна виділити основні риси, на яких акцентують свою увагу автори, що дозволяє нам у своїх міркуваннях і оцінках використовувати поняття «діагностика дисбалансу розвитку», оскільки саме це поняття найближче до виділеної проблематики розвитку вертикально інтегрованих корпоративних структур.

По-перше, значна група дослідників, такі як С. Б. Барнгольц, В. М. Мельник, І.А. Бланк, О.Н. Виборова, Ю.В. Дорохова та ін. ототожнюють процес діагностики з процесом аналізу (економічного або фінансового). Це трактування, на думку автора, є не зовсім вірним. З одного боку, застосування методів, способів і прийомів економічного аналізу для виявлення ознак відхилень від норми (параметрична діагностика) є базовим моментом в процесі діагностики дисбалансів розвитку. По-друге, «діагностика дисбалансу» є більш ширшим поняттям, ніж «економічний аналіз» та «фінансовий аналіз».

Для обґрунтування цього твердження слід звернутися до первинних витоків цих термінів. Аналіз (від грец. – розкладання, розподіл, розчленування), як філософська категорія, означає «детальне розчленування, розкладання об'єкту, що вивчається, на частини, елементи, властиві цьому об'єкту [4, с. 5]. Похідне від цього визначення поняття «економічний аналіз», як інструмент пізнання навколишньої економічної дійсності, сформувався в

результаті диференціації громадських наук, таких як балансоведення, бухгалтерський облік, статистика. Він є спеціальною галуззю знань, систематизовану сукупність методів, способів, прийомів, використовуваних для отримання висновків і рекомендацій економічного характеру відносно деякого суб'єкта господарювання. Процедура проведення аналізу складається з розподілу проблеми на складники, поступнішу для вивчення.

Поняття «діагноста» походить від грецького «діагноз» – визначення істоти і особливостей хвороби на основі усебічного дослідження хворого і означає розпізнавання стану об'єкту, що вивчається, за непрямыми ознаками, тобто необхідно визначити ознаки, знати характеристики, розпізнавати явища за їх симптомами.

Наведені сутнісні характеристики термінів «діагноста» і «економічний аналіз» співпадають з можливостями їх застосування в процесі дослідження діяльності економічно складних об'єктів – інтегрованих бізнес-структур. Проте їх цільове призначення має істотну відмінність. Якщо метою економічного аналізу є підготовка інформації для ухвалення управлінських рішень, а також підвищення ефективності функціонування господарюючих суб'єктів і пошук резервів такого підвищення, то мета діагностики – встановити діагноз об'єкту дослідження і дати заключення про його стан на дату завершення цього дослідження і на перспективу. Іншими словами, визначити стан суб'єкта господарювання, тобто діагностувати параметри зростання і розвитку системи, охарактеризувати ситуацію, що виникла на якому-небудь етапі життєвого циклу розвитку підприємства, дозволяє інформація, отримана за допомогою прийомів, способів і методів економічного аналізу.

Виходячи з вищевикладеного можна стверджувати, що категорії «діагностика» і «економічний аналіз» в контексті дослідження економічних процесів на мікрорівні не є тотожними поняттями. При цьому необхідно відзначити, що економічний аналіз і його складова частина – фінансовий аналіз – є одним з основних інструментів діагностики дисбалансів розвитку, криз і ризиків на підприємстві.

На думку багатьох вчених, таких як В.А. Барінова, М. Блауг, В.В. Круглова та ін., процес діагностики пов'язаний з процесом оцінки. З цією думкою можна погодитися, враховуючи, що поняття «оцінка» включає дещо важливе, з точки зору визначення суті діагностики відхилень від необхідного рівня ресурсного забезпечення. З одного боку, оцінка є результатом визначення і аналізу якісних і кількісних характеристик керованого об'єкту, а також процесу управління виробничо-господарською діяльністю. Отже, діагностика дисбалансу розвитку як складніша проблема в процесі вивчення умов збалансованості вимагає кількісного і якісного результату характеристик, отриманих при проведенні економічного аналізу діяльності суб'єкта господарювання. З іншого боку, під оцінкою розуміється співвідношення будь якого об'єкту з прийнятим критерієм, зразком, нормою.

З цього виходить, що виявлення відхилень від необхідного рівня збалансованості розвитку підприємства в ході здійснення діагностики дисбалансу

можливо шляхом порівняння фактичних параметрів (якісних і кількісних характеристик) економічного стану господарюючого суб'єкта з нормою, еталоном, під якими розуміється стійкий економічний стан.

Іншими словами, діагностика дисбалансу вектору розвитку підприємства (вертикально інтегрованої корпоративної структури) припускає не лише виявлення ознак дисбалансу, присутніх в діяльності підсистем компанії, встановлення характеру протиріччя росту в тих або інших дивізіонах економічної діяльності вертикально інтегрованої структури, але й інтегральну оцінку рівня дисбалансу з урахуванням адаптивних властивостей і характеристик процесів росту в сучасних умовах.

При визначенні суті діагностики дослідники Т.Б. Бердникова, М.М. Глазов, Т. Сааті, Н.Є. Зімін та ін. відзначають виявлення параметрів, що характеризують поточний (стійкий, кризовий, нормальний) стан господарюючого суб'єкта, оскільки для постановки діагнозу про наявність негативних тенденцій, експрес-діагностики втрат і ризиків розвитку немає необхідності в проведенні комплексного аналізу економічної діяльності.

Для виявлення первинних ознак появи розбалансованості досить визначити базові функціональні складові економічного стану для конкретного суб'єкта господарювання і встановити основні якісні (адаптивність, гнучкість, збалансованість) і кількісні характеристики (параметри розвитку окремих підсистем інтегрованої структури) для кожної з них. У зв'язку з цим А. Б. Крутик та А.І. Муравйов зазначають, що один із способів уникнути підвищення трудомісткості аналізу і вказаних вище втрат (тут маються на увазі втрати часу в регулюванні господарської системи – це втрати ефекту, прибутку, фондів стимулювання і матеріального заохочення) полягає в розвитку економічної діагностики – напряму аналізу господарської діяльності, який дозволяє виявити і локалізувати порушення ходу відтворювального процесу на основі мінімального числа показників, узяті в динаміці [5, с. 5].

Важливою характерною особливістю діагностики, на яку акцентують увагу багато економістів, є необхідність обґрунтування заходів і формування управлінських рішень для відновлення стійкого економічного стану підприємства, тобто подолання дисбалансів його розвитку. Виходячи з цього, треба чітко розмежовувати об'єкти діагностичних досліджень – діагноста процесу, проблеми, системи, показників-індикаторів, стадій і фаз розвитку системи. Різноманіття видів діагностики продиктоване різноманітністю форм і характеристик економічних систем. Не можна застосувати однаковий за характером і методом діагностичний інструментарій вивчаючи процеси розвитку, систему управління, систему взаємодії тощо.

На практиці протиріччя та критика діагностики викликана нерозумінням природи об'єкту, який піддається діагностичним дослідженням. Так в роботі Т.О. Загорної, таким складним об'єктом виступає потенціал модернізації суб'єктів реального сектора економіки. Авторка дійшла висновку, що здійснюючи діагностичні дослідження складних об'єктів необхідно використовувати синтез інструментів аналізу, оцінки і прогнозу та визначити діагностику потенціалу модернізації як систему методів і прийомів аналізу реальних і прихованих ресурсів модернізації виробництва, оцінки впливу стратегічного ландшафту і прогнозування рівня інноваційної динаміки спрямованої на формування сучасного технологічного устрою [6, с. 36]. На додаток, слід зазначити, що саме синтез аналітики, оцінки і прогнозування в цілому визначає проблематику вивчення дисбалансів розвитку підприємств.

Послідовність процесу діагностики дисбалансів розвитку підприємства дозволяє розглядати безперервний ланцюжок її здійснення, що включає визначення адаптивності вектору розвитку, у тому числі рівня дисбалансу, в ході оцінки рівня економічного стану підсистем розвитку інтегрованої структури, а також здійснювати оцінку ризиків і втрат від дисбалансів розвитку в ході комплексних аналітичних досліджень.

В результаті проведеного аналізу можна зробити висновок, що гіпотеза дослідження формулюється таким чином: підвищення якості та ефективності управління розвитком підприємства за показниками дисбалансу його розвитку можливе на основі комплексу методів регулювання дисбалансу із застосуванням інтегральної моделі та методики оцінки дисбалансів.

Бібліографічний список:

1. Пилипенко А.А., Ярошенко І. В. Організація управління інтегрованими структурами бізнесу в контексті збалансованої системи показників. Монографія. Х.: ІНЖЕК, 2007. 152 с.
2. Алексеева Т.В. Управление устойчивым развитием экономических систем региона. Орел: ОРАГС, 2006. С. 18-19.
3. Харченко Е. В., Вертакова Ю. В. Государственное регулирование национальной экономики: учеб. Пособие. 5-е изд., перераб. и доп. – М.: КноРус, 2011. 325 с.
4. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь. Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева 5-е изд., перераб. и доп. М.: ИНФРА- М, 2007. 495 с.
5. Крутик А. Б., Муравьев А. И. Антикризисный менеджмент. СПб.: Питер, 2001. 432 с.
6. Загорная Т.О. Стратегический ландшафт процессов модернизации машиностроительного кластера Донецкого региона. Стейкий розвиток регіонів України на базі кластеризації та корпоратизації (галузевий аспект): монографія під заг. ред. К.Ф. Ковальчука. Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2012. 260 с.